

Inleiding

In *Anatomy of Restlessness*, een postume bundeling van zijn verspreide geschriften, deelde Bruce Chatwin de schrijverspopulatie, of in zijn woorden ‘degenen die zich vermeten boeken te schrijven’, op in twee categorieën: ‘zij die zich “ingraven” en zij die in beweging moeten blijven’. (Voor bibliografische informatie over de genoemde boeken: zie achterin.)

Er zijn schrijvers, zo betoogt hij, die alleen thuis kunnen functioneren, met de juiste stoel, planken vol woordenboeken en encyclopedieën en hun wordprocessor. ‘En er zijn degenen, zoals ik, die door “thuis” verlamd worden, voor wie thuis synoniem is met het spreekwoordelijke writers’s block, en die zo naïef zijn om te denken dat alles in orde zou zijn als zij maar ergens anders waren.’ In de eerste categorie deelt Chatwin dan Flaubert, Tolstoj, Zola, Poe en Proust in. In de tweede, de ‘movers’, Melville, Hemingway, Gogol en Dostojevski, ‘van wie het leven noodgedwongen of uit vrije wil één rusteloze tocht was langs hotels en huurkamers – of in het geval van laatstgenoemde, een gevangenis in Siberië’.

Nu valt er op elke dichotomie wel iets aan te merken, en zo ook op deze. Zo schreef Flaubert behalve zijn klassieke romans ook een fenomenaal reisverslag over het Midden-Oosten. Maar Chatwins manier van onderscheiden helpt ons wel op weg, en het feit dat je dit boek in handen houdt is al een indicatie dat je je meer tot het tweede type aangetrokken voelt dan tot het eerste.

In datzelfde boek beschrijft hij hoe hij ooit begon aan een ‘heel ambitieus en onverdraagzaam boek’, een soort *Anatomie van de rusteloosheid*. ‘De gedachtegang was ongeveer als volgt: bij onze ontwikkeling tot mens hebben wij tezamen met de recht-opstaande houding en de stapsgewijze voortbeweging ook een “drift” of een instinct gekregen om in alle jaargetijden lange afstanden te lopen; deze “drift” was onafscheidelijk verbonden met het centrale zenuwstelsel; deze “drift” zocht zich een uitlaat in geweld, hebzucht, streven naar status of dwangmatig verlangen naar nieuwe dingen, zodra de mens gedwongen werd zich op één plek te vestigen. Dat zou verklaren waarom rondreizende gemeenschappen als zigeuners gekenmerkt werden door onderlinge gelijkheid, bezitloosheid en weerstand tegen verandering; en ook waarom alle grote leermeesters – de Boeddha, Lao-tse, Sint-Franciscus – om de harmonie van de oerstaat te herstellen de altijddurende pelgrimage tot de kern van hun leer hadden gemaakt en hun volgelingen letterlijk voorhielden om de Weg te gaan.’

Het boek kwam er nooit, werd wel ooit geschreven maar was zo overduidelijk onpublicabel dat Chatwin zijn poging opgaf. Wat resteert is het verslag van zijn poging, onder dezelfde titel.

Op het moment dat ik dit schrijf is de rusteloosheid waar Chatwin van getuigt bij mij wat minder geworden, louter en alleen om redenen van verzadiging en ouderdom; anders gezegd, de hoeveelheid plekken waar ik oprecht nieuwsgierig naar ben is minder geworden. Maar dat ik tot de tweede categorie behoor en altijd heb behoord is niet meer te ontkennen. Er zijn weinig momenten (een paar verliefdheden, een paar geboortes uitgezonderd) dat ik zo’n intens gevoel van geluk ervoer als wanneer ik op reis kon achteroverleunen, in bus, trein, boot of vliegtuig, of juist op de gaspedaal ging trappen, in de wetenschap dat ik over x uur in Pagan (of vul maar in: Budapest, Hongkong, Sydney, Pórtó Alegre, Bilbao, Nižni Nov-

gorod, Ameland, Bandung, Machu Picchu) zou arriveren.

Neem die laatste bestemming. Nu ik de regels opnieuw typ voel ik nog de opwinding die ik voelde terwijl ik de aantekeningen maakte. 'Het is nog vroeg in de ochtend als de trein zich voor het eerst in beweging zet. De honden rekken zich uit in de eerste zonnestrallen. Mannen, weggedoken in jacks of dikke truien, komen geuwend hun hutten uit en drukken hun oren dicht tegen het ratelen van de langskomende wagons. Vrouwen tappen water en binden gewassen bij elkaar om naar de markt te torsen. En op hun rug, boven op een paar kilo aardappelen, dragen ze ook nog hun kinderen. Geen meter ligt horizontaal, ook van de kleine akkertjes niet, de modderige voetbalveldjes, de funderingen van onafgemaakte huizen. Het hele landschap is in beweging. De trein hijst zich zwoegend, zigzagsgewijs het dal uit, kop wordt staart, en staart wordt weer kop. Maar dan liggen de buitenwijken van Cuzco bijna achter ons en wordt de bewoning schaarser. De tocht duurt nog lang. Voor ons ligt eerst de hoogvlakte, daarna het ravijn van de Urubamba en dan pas Machu Picchu. Aangezien we het hebben over het jaar 2000 en over Peru, kan de reiziger deze tocht ook nog eens ondergaan met in zijn ene hand een bekertje cocathee en in zijn andere de faxeditie van *The New York Times* van die ochtend.'

Vaak begon dat gevoel van opwinding, dat deels ook ont-hechting is, al wanneer ik de douane op Schiphol was gepas-seerd. Mobiele telefoons zijn tegenwoordig meer een hindernis dan een hulpmiddel, maar je kunt ze uitschakelen, en dan is er dat heerlijke gevoel: niemand weet waar ik ben, niemand weet me te vinden, niemand weet me te claimen, niemand behalve ikzelf kan beslag leggen op mijn tijd, inzet, op de focus van mijn belangstelling.

Is het geluk of is het opwinding? Allebei? Waar scheiden die twee zich? Het is voor mij in elk geval een van de meest pri-maire gelukservaringen die er bestaan, zo primair dat het pas na jaren van reizen tot me doordrong dat ik die niet deelde met

al mijn medebewoners van deze planeet. Ik kon het eenvoudigweg niet geloven, dat mijn buurman niet net zo nieuwsgierig was naar Addis Abeba als ik. Wat hielp was dat ik al op betrekkelijk jonge leeftijd in de gelegenheid werd gesteld diverse media voor mijn reizen te laten betalen. Dat is een aangename bijkomstigheid geweest, maar niet bepalend voor mijn drang om te reizen. Het heeft wel mijn actieradius in de loop der decennia aanmerkelijk vergroot.

Als je kijkt naar de hoeveelheid artikelen en tv-programma's die ons tegenwoordig berichten over exotische plekken, de verkoopcijfers van reisliteratuur en -gidsen, de bijna niet te bevatten hoeveelheid materiaal over reizen op het internet, de weblogs en internetsites waarop al die reizigers hun ervaringen delen, zou je denken dat heel Nederland permanent in de startblokken staat om vooral zo veel mogelijk en zo ver mogelijk te reizen. En niet om *frequent flyer miles* te vergaren — maar er dikwijls over te schrijven, al is het maar voor de intimi.

'Toch wel een paar per dag — en dan bedoel ik elke dag,' antwoordde de ex-redacteur van een van Nederlands bekendste glossy's op mijn vraag hoeveel aanbiedingen hij kreeg van reizigers die graag hun ervaringen van een aanstaande of zojuist volbrachte reis met de lezers van zijn prachtblad wilden delen. 'Dat ging dan doorgaans in de trant van: ik ben van plan een voetreis van Omsk naar Tomsk te maken en daar een dagboek van bij te houden. Zou dat misschien van interesse kunnen zijn voor uw lezers? Ons standaardantwoord was: stuurt u ons vooral uw kopij op als u in Tomsk bent gearriveerd. Dan zien we wel weer. Maar het gebeurde hoogst, hoogst zelden dat er iets bij zat waar we gebruik van wilden maken.'

Dit is niet bedoeld als ontmoediging, maar als een beroep op realisme. Als het waar is dat er wel een miljoen Nederlanders in de startblokken staan om een boek te schrijven, dan zullen van hen misschien wel enkele honderdduizenden staan te popelen

om een reisboek te schrijven, of op zijn minst reisverhalen. Het is natuurlijk het genre dat het meest romantisch aandoet: op reis gaan en er nog voor betaald worden ook. Maar die opwinding is bepaald niet universeel; ook bij ons zijn er veel schrijvers die al beginnen te hyperventileren zodra ze in zuidelijke richting Breda zijn gepasseerd, zoals er ook schrijvers zijn die de nieuwsgierigheid ontberen die voor reisverhalen een absolute en eerste noodzakelijkheid is.

Hoe zou het eigenlijk komen dat de drang om over je reizen te schrijven zo enorm groot is, en alleen maar lijkt toe te nemen? Immers: de romantiek van het reizen is aanzienlijk minder geworden. De tijden van de avontuurlijke Britse reizigers uit de victoriaanse tijd, die met hun bedienden en een karavaan aan levensbenodigdheden de jungle in trokken, voor maandenlang op weg naar het onbekende, zijn voorbij. De wereld is, zeker de laatste decennia, steeds kleiner geworden, en het wordt steeds moeilijker met nieuwe invalshoeken te komen, met plekken waarover nog maar weinig bekend is. Alles is bekend en beschreven, overal vind je toeristen of althans westerse reizigers. De gênante beelden van tot voor kort in isolement functionerende stammen die een karikaturale versie van hun oogst- of paringsrituelen opvoeren ten overstaan van een buslading westerlingen met obesitas, uitgerust met foto- en videoapparatuur ter waarde van het gehele bnp van het land waar ze zich bevinden, stemmen niet vrolijk.

Overigens moeten we over die verwoestende, nivellerende werkingen van het toerisme niet alleen maar lamenteren. Zonder toerisme zou er in Afrika misschien al geen olifant en neushoorn meer in leven zijn, en zouden veel meer ranches in het allang niet meer wilde Westen van Amerika en Canada kopje onder zijn gegaan dan nu al het geval is.

Van al die reizigers voelt niemand zich een massatoerist. 'Het massatoerisme, dat zijn de anderen,' schreef Ellen de Bruin in een NRC-special over wereldreizen (van 5 januari 2008). 'Wij

verbeelden ons liever dat we *beter* zijn. En dan niet per se beter op een Al Goremanier, zo van: wij verwoesten de aarde niet met ons gereis en gevlieg (al zijn we niet te beroerd om dat argument in te zetten, ook als het niet klopt). Nee, we zijn beter op een *je ne sais quoi*-manier. We zijn geen toeristen, we reizen. We zijn fijnzinniger dan toeristen. Net wat bijzonderder. Denken we graag. Ten onrechte natuurlijk. Dat denkt iedereen.’

De Bruin noemt als metafoor de mythe van het perfecte stille strandje. ‘Parelwit zand, azuurblauwe zee, het hele jaar door een fijne temperatuur. Dan komen de eerste reizigers. Ze eten vis, drinken kokosmelk, slapen op het strand. Eenmaal thuis vertellen ze over het strandje. Sommigen schrijven er zelfs boeken over met romantische titels als *Rough Guide of Lonely Planet of Let’s Go*. Dat lokt een volgende groep reizigers uit, op zoek naar avontuur, stilte, goedkoopte en het perfecte strandje.’ En daarmee wordt dat perfecte strandje een heel ander strandje dan vroeger. ‘Want er komen steeds comfortabelere en goedkopere manieren van reizen, meer restaurants en winkels, grotere hotels, animatieprogramma’s voor kinderen en volwassenen en openluchtdisco’s op loopafstand. [...] Intussen zijn de avontuurlijke reizigers alweer op zoek naar een plek waar nog geen toeristen zijn, desnoods zelfs geen strand, maar wel iets bijzonders: hoge bergen, diepe zeeën, voorbije beschavingen, uitgestrekte ijsvlaktes, primitieve samenlevingen, rijke landen met een andere cultuur, grote hoeveelheden natuur met vijf verschillende grote dieren erin, landen die hun laatste slechte regering nog niet te boven zijn. Kortom, inmiddels de hele wereld. In feite is alle toerisme massatoerisme geworden: het rondpompen van rijke mensen over de aardbol. We noemen het alleen liever niet zo als het over onszelf gaat.’ Aardig is om te zien hoe de redactie van die special het niet helemaal kon laten te denken dat ook zij toch weer allerlei bijzonders hadden ontdekt. Immers: *NRC*-lezers zijn toch geen massatoeristen? ‘Waar de massa bleef staan, liepen wij nog even door.’

‘Het is onmogelijk om nog spontaan op reis te gaan,’ schreef Ton Lemaire in *Binnenwegen*. ‘De frisheid van het begin is verdwenen en wat overblijft is een soort van nostalgie naar het echte reizen, toen Europa nog jong genoeg was om uit zichzelf te kunnen treden en de wereld nog nauwelijks door haar invloed was veranderd.’ Ik vind dit iets te pessimistisch geformuleerd, maar het zoeken naar een nieuwe *angle* is steeds meer een noodzakelijkheid geworden voor wie over reizen wil schrijven. We weten al zoveel meer van de wereld dan vorige generaties. Er worden nog steeds talloze reisbijlagen en vooral tv-programma’s gemaakt waarin het wiel opnieuw wordt uitgevonden, maar het is ook moeilijker iets nieuws te vertellen. Dat de Grand Canyon overweldigend is, Shanghai aan een duizelingwekkende transformatie bezig is en de outbacks van Australië hoofdzakelijk uit leegte bestaan, dat weten we nu wel.

Of: weten we dat nu wel? Wanneer je je even verdiept in hoe de reisjournalistiek bijvoorbeeld op de tv wordt bedreven slaat je de klamme schrik om het hart, want hoeveel erger kan het worden? Degelijke programma’s op kanalen als Discovery Channel en National Geographic Channel niet meegerekend is het van een grote verveling, vervat in zogenaamd mooie plaatjes en huiveringwekkende clichés. Wat vooral in deze programma’s lijkt te ontbreken is nieuwsgierigheid, die allereerste vereiste voor een reisjournalist of -schrijver. Nooit lijkt iemand er in zo’n ploeg behoefte aan te hebben het antwoord te weten op wat mij de essentiële vraag lijkt wanneer een reiziger ergens arriveert: hoe is het zo geworden als het nu is?

De voormalige tv-recensent Wim de Jong van *de Volkskrant* heeft meer geduld gehad en blijkbaar een hoop van deze programma’s uitgezeten, en dus hoef ik gelukkig mijn eigen woorden hier niet te kiezen. Zijn oordeel was vernietigend. ‘Kijk bijvoorbeeld naar het in samenwerking met de KRO gemaakte *3 op reis*,’ schrijft hij in *de Volkskrant* van 27 november 2007. ‘Voor een Balkenende-plus-salaris werd Floortje Dessing van

RTL weggekocht om een reisserie voor jongeren op het derde net te gaan maken. Die transfer levert een vooralsnog braaf en gezapig programma op, waarin een heleboel reisuurtjes zijn gepropt maar waarin ook niets van enige betekenis of oorspronkelijkheid gebeurt. Voor *3 op reis* bedacht Dessing zichzelf met een trip van twee maanden van Amsterdam naar Bhutan. Sebastiaan Labrie trekt door onbekend Europa. En BN'ers (daar zijn ze weer!) mogen met een cameraploegje naar paradijzen als Costa Rica voor een praatje en een plaatje. In een paar minuten ben je met zo'n onderwerp uit en thuis. [...] "Het oude centrum van Dubrovnik is een waar openluchtmuseum." Kroatië is een "sfeervol" land om in te "toeren" en sommige stops onderweg zijn "erg geschikt voor mensen die van een bruisend nachtleven houden". Zulke teksten dus. Met de bijbehorende zonsondergangen en vergezichten en maar héél weinig journalistieke substantie. De uitspraak van Marcel Proust dat "de ware ontdekkingsreis er niet uit bestaat dat je naar nieuwe landschappen op zoek gaat, als wel dat je met nieuwe ogen kijkt", lijkt de makers van *3 op reis* geen seconde door het hoofd te hebben gespeeld.'

Tot zover Wim de Jong. Ik heb er niets aan toe te voegen. Het enige dat de makers van dergelijke programma's lijkt te motiveren is het aantrekkelijke vooruitzicht dat je op reis gaat en er óók nog voor betaald wordt. Dat dit in de praktijk maar voor een betrekkelijk kleine groep reizende auteurs opgaat, hoef ik hier niet uit te leggen. Maar dat Nederland enkele voortreffelijke reisschrijvers heeft, die zich op zijn minst kunnen meten met de grote buitenlandse voorbeelden, staat buiten kijf.

Bovendien zijn Nederlandse consumenten van oudsher niet alleen lezers maar ook reizigers. Nederlandse reizigers vind je overal ter wereld, de nieuwsgierigheid en avontuurzucht zijn ons, zo lijkt het wel, aangeboren. Kijk naar onze literatuur: die telt ook, als ik me niet vergis, een buitenproportioneel groot aantal romans en verhalen die zich buiten de eigen landsgren-

zen afspelen. Maar ons taalgebied is betrekkelijk klein en dat maakt de kans om al reizende ook werkelijk geld te verdienen een stuk minder groot.

Een andere aantrekkelijke kant van het reisschrijven is dat de angst voor het lege papier, of tegenwoordig voor het lege scherm, althans in theorie een stuk minder hoort te zijn. Je stapt uit de trein of uit je hotel en je kunt beginnen met aantekeningen maken. Je reist naar je materiaal toe, hoeft het niet te verzinnen, de indrukken komen vanzelf, de geur van het vreemde, onbekende zet je pen als vanzelf in beweging.

Voor het schrijven van reisverhalen gelden veel van dezelfde wetten die ook voor het schrijven van andere verhalen gelden. Veel aanbevelingen op het gebied van stijl, focus, opbouw, spanningsboog, et cetera, vind je in andere delen van deze Schrijfbibliotheek terug. Dat is de reden dat ik daar in dit deel maar in beperkte mate op in zal gaan. Ik wil wel proberen enkele genres te onderscheiden en een aantal wenken te geven die gelden voor de reisjournalistiek én het persoonlijke reisverslag. Ik wil een aantal voorbeelden geven van hoe de mensen die ik als grote reisschrijvers beschouw te werk zijn gegaan, en laten zien hoe een onorthodoxe manier van reizen soms tot verrassende resultaten kan leiden. Ik wil wat praktische tips geven wat betreft de voorbereiding op de reis, hoe je te werk kan gaan als je je indrukken wilt publiceren en hoe die uit te werken opdat die schrijfsels een zo groot mogelijke kans maken gepubliceerd te worden.

En ten slotte laat ik, om het de eigenwijze lezer (en dat zijn ze hopelijk allemaal) makkelijker te maken, zien dat alle raadgevingen ook in de wind geslagen kunnen worden. Want reisschrijven heeft met andere vormen van literatuur en journalistiek gemeen dat er weliswaar legio richtlijnen, aanbevelingen en tips te geven zijn, maar dat werkelijk talent zich niet door wetten laat regeren.

De rustelozen

WIE GINGEN JE VOOR?

In het hiervoor genoemde *Anatomy of Restlessness* refereert Bruce Chatwin, die door Peter Levi in *The Independent* de ‘best travel writer of his generation’ werd genoemd, aan een van de meest geciteerde regels uit de *Pensées* van Blaise Pascal, over ‘the man sitting quietly in his room’. Het is een citaat dat altijd enigszins uit zijn verband wordt gehaald, maar dat voor veel hedendaagse lezers het enige is dat ze van Pascal nog kennen.

De uitspraak is te vinden onder Artikel 2 van Pascals *Gedachten*, getiteld ‘Ellende van de mens zonder God’, punt 81, met als titel ‘Verstrooiing’. Het is misschien goed de alinea hier in zijn geheel te citeren: ‘Wanneer ik mij er af en toe eens toe zette om over het drukke gedoe van de mensen na te denken, over de gevaren en moeilijkheden waaraan zij zich blootstellen, aan het hof, in de oorlog, waar zoveel twisten, hartstochten, gewaagde en dikwijls hachelijke ondernemingen ontstaan, ontdekte ik dat alle ellende van de mensen alleen daaruit voortkomt, dat zij niet rustig in een kamer kunnen blijven.’ (cursivering van mij, JD) Pascal vervolgt dan: ‘Iemand die voldoende heeft om van te leven en de kunst verstaat om met genoegen thuis te zitten, zal niet uitgaan om zich naar zee te begeven of een vesting te belegeren.’

Zich niet naar zee te begeven of een vesting te belegeren! Daar zit nogal wat verschil tussen. Maar we hebben het hier over een gedachte die meer dan drieënhalve eeuw geleden werd geformuleerd, en toen was ‘zich naar zee begeven’ een